

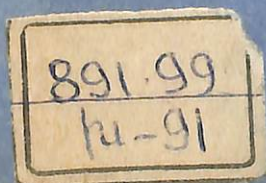
THE MEETING OF THE KINGS
BY KHRIMEAN HAIRIK, THE
KATHOLIKOS OF ALL ARMENIANS

ARMENIAN TEXT, AND ENGLISH
VERSION BY P. TONAPETEAN
AND **LAURENCE BINYON**; WITH
A BIOGRAPHICAL SKETCH OF
THE AUTHOR

LONDON

PRINTED BY WILLIAM CLOWES AND SONS, LIMITED

1915

PRICE ONE SHILLING

COPIES MAY BE OBTAINED FROM

P. TONAPETEAN,
53, ADDISON GARDENS,
LONDON, W.

19 NOV 2011

891.99

14-91

THE MEETING OF THE KINGS
BY KHRIMEAN HAIRIK, THE
KATHOLIKOS OF ALL ARMENIANS

ARMENIAN TEXT, AND ENGLISH
VERSION BY P. TONAPETEAN
AND LAURENCE BINYON; WITH
A BIOGRAPHICAL SKETCH OF
THE AUTHOR

[Photo by H. F. B. Lynch, 1893.]

Khrimean Hairik

KHRIMEAN HAIRIK
THE KATHOLIKOS OF ALL ARMENIANS
17 April, 1820—11 Nov., 1907

LONDON
PRINTED BY WILLIAM CLOWES AND SONS, LIMITED
1915

In Memory of

KHRIMEAN

2441-84

THE MEETING OF THE KINGS.

KHRIMEAN AND HIS PROPHECY.

WE here present in a word-for-word translation, put into rhythmical English prose by Mr. Laurence Binyon, one of England's best Lyric Poets, a singular, and one might almost say prophetic, poem from the pen of the Head of the Armenian Church, the late Khramean Hairik, written in 1900 at Edjmiatsin, the Holy See of Armenia.

It was at Constantinople in the year 1886 that I had the pleasure of making the acquaintance of the then Archbishop Khramean; but it was in the exalted position of the Katholikos of All Armenians that I afterwards, and for the last time, saw him in 1903 at Edjmiatsin. During my short stay there I passed many evenings in conversation with His Holiness, who, notwithstanding his great age of 83 years, was still full of his natural spirit and wit.

One day he handed me a manuscript, saying: "This cannot be published now in Russia. Take it to your free England; per-adventure you will one day publish it there."

It is not so much the poetical talent that is so striking in these lines, as the symbolical characterisation of each individual Great Power, and judging of the merits of the poem the reader should bear in mind that Khramean Hairik knew no other language than Armenian and Syriac.

When one day, after the outbreak of the present war, I happened to read the manuscript again, I was struck by its prophetic nature, the most astonishing feature being that Hairik had brought forth the King of little Belgium and made him the

pre-eminent figure in the meeting of the Greatest Sovereigns of the earth, and had put into his mouth an emblematic and solemnly reprehensive speech addressed to them. All the Rulers represented in that meeting are now involved in war. The King of Italy alone is absent from this Council of Kings. There is yet a further point that is extraordinary; a fatalistic prediction emanates from the lips of Abd-ul-Hamid, that this terrible struggle will end by the fall of Turkey at the shores of the Bosphorus, and that peace will then be to the world—a prediction that will appeal most of all to the heart of the Armenian people. It was for allowing massacres of Armenians that all Europe, and in particular the pro-Turkish policy of the Austro-Germans as announced by Count Goluchowsky, was condemned by Lord Rosebery speaking at the Eighty Club as a Liberal Prime Minister:—"That is a pregnant, a terrible sentence. It is the declared abdication of Europe in the affairs of the Ottoman Empire. This is what we have come to after nearly nineteen centuries of Christianity. . . . So that Europe, every part of which worships the same Christ, and believes in the doctrines of the same New Testament, through one way or another, is prepared, on the verge of the twentieth century, to relinquish its suffering fellow-Christians to the cruel mercies of barbarous Kurds, directed or connived at by a still more barbarous Government."

Of the charm and greatness of the personality of the Author of this Poem I can call for no more trustworthy and better testimony than that of an English scholar, the late H. F. B. Lynch, the greatest authority on Armenia, enthusiastically expressed in Vol. I. of his monumental work 'Armenia,' as appears from the following quotations relative to the events of the year 1893.

" . . . Wherever we have been in the society of Armenians, talk has centred upon the triumphal journey and the approaching consecration of His Holiness Mekertich Khrimean. It is not only the ancient ceremony, and it is not merely the assembling of delegates from all parts of the Armenian world that appeals to the heart of the nation. It is the personality and reputation of the man. The people forgets, but it does not change. The imagina-

tion of the race still sees in the holder of the pontifical office not alone or so much an archbishop or Katholikos—the keystone of the edifice of the Church—as a high priest in the old biblical sense. Khrimean is the ideal of a high priest. He is a figure which steps straight out from the Old Testament with all the fire and all the poetry. At the ceremony of his consecration it seemed as if at the foot of Ararat the ancient spirit were still alive, and that the holy oil which descended upon that venerable head from the beak of the golden dove anointed a law-giver to the people who announced the Divine Word. This impression was in part derived from the Semitic cast of his features. The large brown eyes and aquiline nose above a long and full beard are characteristics which we associate with the Jewish nation, but which are not uncommon among the Armenians. What is more rare among this people is the spirituality and refinement which is written in every line of this handsome face. But the whole character of the man would seem to have been moulded upon a biblical model rather than upon that of the Christian hierarchy. He is the tried statesman to whom the people look for guidance in the abeyance of the kingly office. With him religion and patriotism are almost interchangeable terms" (Vol. I., p. 236).

In recounting the life of Khrimean, the author of 'Armenia' writes:—

"As we were winding up the slopes of Mount Varag on our way to the ancient monastery where he lived so long, teaching in the school which he had founded within its walls, and often taking this very path from the cloister to preach in the little church of Hankusner, on the outskirts of the gardens of Van, our attention was called to a spot where an assassin had lain in wait for him, deputed by his enemies to kill him, as he rode unaccompanied towards the town. The story is told that when the man perceived him and raised his rifle to his shoulder, a sudden fear seized his limbs, his arm shook like a wand, and he fell upon his knees before his victim, whose look he had been unable to bear. As a writer Khrimean has expressed, through the vehicle of a prose which is full of poetry and emotion, conceptions of Scripture and

thoughts upon the trouble of his time which might have sprung from the warm imagination of the early Christians in the East. He has often suffered for the fire of his sermons, and he possesses both the style of the consummate orator and the personal charm which keeps an audience under a spell. He has for many years been in the forefront of the Armenian movement; and it was he who pleaded the Armenian cause at the Congress of Berlin. A people whose spirit has been crushed and whose manhood has been degraded, gather new life from such a teacher, and learn to become men. But perhaps the most striking quality in the character, which is at once complex and clear as the light of day, is the ever-willing kindness and open-armed sympathy with which he shares the troubles of his fellow-men. As the throng press round him, the holder of their highest office, and endeavour to kiss his hand or gain a glimpse of his face, the mind travels back to that solemn scene in which the Greek king receives his stricken and distracted people: 'O my poor children, known to me, not unknown is the subject of your prayer; well am I aware that you are sore afflicted all; yet, though you suffer, there is not one among you who suffers even as I. For the grief you bear comes to each one alone—himself for himself he suffers—and to none other else, but my soul mourns for the State and for myself and you'" (p. 239).

"... On the morning following a restful day which introduced us to our new environment, I was invited to visit His Holiness. He had arrived within the walls of the cloister during our sojourn on Ararat, and it appeared that he had scarcely been able to leave his apartments owing to the enthusiasm of the humbler among his admirers, who could not be restrained from pressing round him whenever he walked abroad... Even the garden had been invaded by the peasants, who would wait hour after hour to catch a glimpse of their *Hairik*—a term of endearment, signifying 'Little Father,' under which Khrimean is very generally known... I do not remember having ever seen a more handsome and engaging face; and I experienced a thrill of pleasure at the mere fact of sitting beside him and seeing the

smile, which was evidently habitual to those features, play around the limpid brown eyes. The voice, too, is one of great sweetness, and the manner a quiet dignity with strength behind... In the course of conversation we passed to his sojourn in England, and I asked his opinion of Mr. Gladstone, with whom he had enjoyed some intercourse. He had been impressed, like so many others, with the theological cast of that supple mind. The face contracted when we came to speak of his life in the Turkish provinces; and he laid stress upon the terrible reality of the sufferings of the Armenian inhabitants. All the struggles and hopes and anguish of his strenuous days and sleepless nights seemed to rise in the mind and shake the voice. Then he sank back, with a sigh which seemed to regret them" (pp. 247-248).

"... Before eleven, darkness unrelieved had settled upon the scene. I made my way to the rooms of His Holiness and ascertained that he would receive me in spite of the lateness of the hour.

"I found him reclining on a wooden couch in a bare white-washed apartment; a single rug was suspended upon the wall beside the couch. Such is the bed and such the furniture natural to the object of all this pomp, which I do not doubt is profoundly distasteful to such a character. He took my hand in his, and we sat together for some time, the office of interpreter being, I think, performed by Dr. Arshak Ter Mikelian. Our talk ranged over many subjects; but I should have preferred to sit still, look in those eyes, and hear that voice. I think we both felt that we were very near each other; and religion is a subtler thing than can be defined in creeds and dogmas or embodied in what the world calls *views*" (p. 256).

This remarkable man who had so deeply impressed the learned Englishman was, according to his sympathetic biographical account, born on the 17th of April 1820 at Van. Already in 1841 he had become a traveller and a thinker. In that year he made a journey to Ararat and Edjmiatsin. His first book appeared in 1850, and consisted of a description in poetry of his travels in Ararat. Then he published an account of his journey to the Holy Land and

THE MEETING OF THE KINGS

Cilicia, the land of the last Armenian dynasty. In 1855 he became a monastic priest. It is at this date that the more conspicuous portion of his life commenced. The pulpit gave full scope to his natural eloquence, while the qualities of the student and writer were displayed in the columns of a journal which he founded in 1856, and named the 'Eagle of Vaspurakan'; and he was the first man who installed a printing machine in Armenia, the first in Van, and then another in Moush.

The waves of patriotism which he set in motion have never yet subsided, and the time is nearing when we may see upon what shore of promise or disappointment they are destined to break and disappear! If ever there was a good cause for the Armenian people, such was the cause he championed, and no advocate could be more pure-minded than himself. His avowed object and real aim was the elevation of the Armenians and their preparations for the new era which he foresaw; this era he conceived as one of national activity in the rapid decline of the Musulman peoples and the approach of new influences from the West. The inculcation of such doctrines in the minds of his countrymen was sure to produce a ferment among a people who have been regarded as inferiors and almost as the slaves of the Musulmans for upwards of eight hundred years. It was imputed to him that he was working to revive the old Armenian Kingdom. In 1869 he was elected Patriarch of Constantinople, a dignity which he only held for four years. The Turkish Government had become alive to his great and growing popularity, and it was found expedient that he should resign. When, after the Russo-Turkish War, the Congress met at Berlin in 1878, the ex-Patriarch Khrimean undertook a mission on behalf of his people to the German capital. This was his first, and only, visit to the West, and the result of his efforts and those of Nerses, Patriarch of Constantinople, was the insertion of the well-known clause in the Treaty of Berlin pledging Europe to supervise the execution of reforms in the Asiatic provinces of Turkey inhabited by Armenians.

Khrimean returned to Armenia, the object of resentment of the Ottoman Government. Armenian discontent, however, was

THE MEETING OF THE KINGS

spreading; the alarm of the Sublime Porte was increasing, and in 1886 Khrimean, as the living spirit of Armenian movement, was, by the order of Abd-ul-Hamid, removed to Constantinople and thence in 1889 exiled to Jerusalem. In 1892 the prisoner of Abd-ul-Hamid, at the age of seventy-two, was by the unanimous voice of the people elected to the primacy of the Armenian Church. After a year's procrastination the Sultan was at last obliged to concede the demands of the Government of the Tsar and allow the Katholikos-elect to proceed to his seat in Russia.

After occupying the seat of St. Gregory the Illuminator for fourteen years, Khrimean Hairik died on Nov. 11, 1907, at the age of eighty-seven.

To the eye of the Armenian nation he appeared as a venerable living statue of incarnated patriotism for nearly fifty years; and in all Armenian history we scarcely meet with a personality who in his lifetime had attained a higher and more enduring popularity than the writer of this poem.

THE MEETING OF THE KINGS.

How it befell I know not,
Whether by challenge or invitation,
On a day the kings of the world
Assembled and came together.
Each in turn began to speak
And to question, one of another,
Which of them all has peace
And sweet slumber in the night-time.
With cares and perplexities infinite
How shall sleep not be troubled?

First spoke the Lord of Britain,
The mighty ruler of ocean.
Sweet is my sleep and peaceful.
I have armed ships without number,
I am invincible in the sea.
The sea is my rampart,
It compasses my island all about.
And I have stretched out my arms
Even unto India, unto China.
If I am driven from the land
I know how to swim the seas.
Like Leviathan blowing water
I flood the world to its ends.

THE MEETING OF THE KINGS

Mighty Napoleon, that fierce dragon,
Hissing, wrestled with Leviathan,
Who twisted him with his strong tail
And cast him on Helena's isle.
This is my power from nature:
But thereto I have added riches,
Riches beyond computation.
On a pillow of gold I lay my head
And sleep secure in the night.

Then was the turn of the German,
The self-glorious, arrogant Kaiser.
He spoke: No pillow of gold have I,
But I have drilled battalions,
An army unconquered and terrible.
Over France have I shown my might.
Yet not alone in armies
Is the vaunt of Germany's crown,
Her science it is that exalts her.
I watch, I keep vigil.
Would you know my bed of rest?
It is Krupp's dreadful cannon.
On that iron bed I lay me down
And sleep through the night untroubled.
Now one desire of my heart
I will to reveal among you:
That Eastern Riddle which perplexed our fathers,
Is the knot untied, is the question answered?
They who met in Congress at Berlin,
Left they not half the knot unravelled?
That Article, the sixty-first,
The hope and trust of Armenia,

THE MEETING OF THE KINGS

Was reversed in act ; a hundred thousand
Armenians perished and were sacrificed.
Turkey, men say, is sick unto death.
Physician am I ; suffer me therefore
To cherish and tend that afflicted one.
Surely I shall heal him and make him strong,
The world shall see it and be astonished.
And this shall be proof of my cure :
The road of iron rails
I will carry through Asia to Babylon.
Though little thereby I profit,
Great shall be the profit to the Turk.
His country shall grow rich
And his people shall flourish.
So shall the riddle be resolved
And peace abide in the East.

The Rulers heard that word,
And each frowned askance.

And it fell to France to speak,
To the Republic's President. He said :
I am no great one, throned and anointed,
But a simple man without uniform.
The crown Napoleon took with him,
It is gone, never to return.
My cares are not as your cares,
My office is but brief.
But the regicides, the cursed assassins,
Know not the good from the evil.
Whether a king rule, or a citizen,
His head, they say, must fall.

THE MEETING OF THE KINGS

Only barbarian nations
Cherish the head and the crown.
I have no sleep, my sleep is gone,
When I remember the good Carnot.
And another thing there is torments me,
And not me alone, but all our nation ;
Because of it France is sleepless, and her soul
is wrung.
It hurts my lips to utter the word—
It is Alsace and Lorraine.

'Ah !' scowled the German Kaiser.

Then was the turn of Austria,
That old Emperor of an old kingdom.
I also have many sorrows
Which rob my heart of its rest.
My son, my only-begotten son,
Perished ; the heir inherited nothing.
My incomparable Queen
Was murdered by a vile hand.
Enough of the sorrows of my house,
That have taken sleep from my eyes !
My country indeed prospers,
Yet it is not of one race or nation,
But of many tongues and peoples
At variance one with another.
Not barbarous ; yet a Babel.
O how heavy and difficult it is
To be ruler of races at strife !
Only the hand of God has the power,
Who causes the war of the elements to obey him.

THE MEETING OF THE KINGS

You know that I rule as a father his children,
Ever have I put from me
Desire of violent ways. -
I am old and have seen many things :
Surely I know that from one violence
Another violence is begotten.
Believe me, O kings ;
History bears me witness.

The Sovereign Lord of the mighty
Power of the North spoke in his turn :
My country stretches without a bound ;
It is broad as earth, it is infinite.
In whatever place I will
I lay me down to sleep like a lion.
Who slumbers or who keeps vigil ?
It is one to me, for who shall disturb me ?
Myriads of brave Cossacks
Keep watch about my doors.
Great Napoleon dreamed
To hurl his hosts on me even unto Moscow.
Peril seized him ; his heart repented ;
Broken-backed he retired and fled.
From his tomb in the Hospital of the Veterans,
From his porphyry tomb, if he heard
That France is vowed ally of Russia,
The ancient rival, the enemy,
Surely his bones would start up
And cry aloud to his France, indignant.
Ah ! Time, Time,
That dissolves and changes all things,
Time makes the foe to be a friend.

THE MEETING OF THE KINGS

But I tell you, O crowned ones,
It is not from the West
Fear comes to me and dark apprehension :
In the East stands my dread.
It is China, China,
That steals the sleep from my eyelids.
Who knows or who shall foretell ?
Peradventure the time is at hand
When China, waxing stronger,
And her multitudes like as ourselves
Disciplined to arms and to battle,
Shall assemble army on army
Terrible, and overflow,
A torrent from the East to the West
Pouring in wide waves over my land
From Manchuria to the Neva,
To Petersburg my city.
Who shall stem that fierce torrent
Or dam that river of armies ?
Manchuria is his road.
Suffer me to occupy that land,
There will I raise me a dam and a barrier.
This danger crouching in the dark future
Possesses my thoughts with shudders.
The fear tortures my heart,
It ravishes sleep from me.
Do you not believe this thing ?
Remember little Japan !

Turkey's Crown, Sultan Khalif,
Spoke : O ye Conquerors, hear me !
Let me also speak in my turn.

THE MEETING OF THE KINGS

Is it that you deem me of no account?
 I am of the lineage of Ishmael,
 Abraham's true offspring,
 To whom our Lord God promised
 To give a portion to his children.
 He uttered oracles to the angel,
 And the angel spoke to Hagar in her sorrow:
 "Ishmael shall become great
 And shall rule over many nations.
 His hand against every man,
 And every man's hand against him!"
 You that boast you the Princes of the World,
 Can you not read that oracle and understand it?
 Your hands pull me from every side,
 My hands you hold from your throats.
 Pull me strongly as you will,
 I stay firm in the centre,
 Matchless Byzantium!
 Woe to the day when ye unite
 To pull me one way together.
 That day you shall never see.
 This my portion was the gift of God;
 For what cause then do you envy it me?
 Can you abolish the word of the oracle?
 And you too have great portions.
 I know full well your thoughts:
 You think that Turkey is grown old,
 And the life in her failing unto death.
 Peradventure you await that day
 To divide my country,
 Paradise of countries, among you.
 But when it comes to the sharing,

THE MEETING OF THE KINGS

Then is the day of difficulty.
 Which is the lion among you,
 Whose portion shall be the richest?
 Then is sown the seed of quarrel
 That ripens in redness of fierce war.
 And how shall the struggle be ended?
 Never, until that day
 When Arabia's high Khalif
 Shall relinquish his throne in Byzantium.
 Then shall the world have peace.
 Ask me now, Is my sleep peaceful?
 Blessed be God, deep is my sleep,
 For my faith is in Destiny.
 What God has willed in heaven
 That shall be done upon earth,
 The beginning of the word and the end of it.
 But you, why do you vex my sleep
 By provoking that Question of the East?
 Glad am I and content
 That it is passed from me.
 Hateful to me, it has passed
 And gone over into China:
 May it for ever remain there!
 But if it return, I care not.
 By necessity's experience
 I am grown wise in state-craft.
 There is no way but to continue.
 Empty is my treasury always,
 I have no pillow of gold for my head,
 Nor that cannon of Krupp,
 But I have cushions at hand;
 Following the way of the time,

2441-84

THE MEETING OF THE KINGS

I choose one for my head,
And repose in slumber securely.
As times and policies
Of this world change,
So I change the cushion of my head,
Choosing the more convenient.
Immense is the rent of those cushions ;
The time exacts it.
What I will not, that alas ! I do.
This alone is my craft of state,
To follow the way of the time.

All those crowned ones were astonished.
Wonderful, they cried, is Sultan Khalif,
He is wiser in the world than we.

Last was the turn of Belgium,
Little Crown of a little country.
Notwithstanding, he was great,
And sagely he spoke like Solomon.

Hearken to me, O Kings !
Who gave to you each his kingdom ?
If you say, it is from Heaven,
If you believe there is a Lord,
It is God, the Prince of the Universe,
Who set the crown upon your head,
Who committed this world to your hands
That you should rule it with justice.
On the day of requisition you shall be judged
And account shall be required of you.
Whereof do you boast and vaunt ?

THE MEETING OF THE KINGS

One glories in his pillow of gold,
Another in his dreadful cannon,
A third in his boundless lands
Wherein he makes his refuge.
You say nought of God,
From whom is your power upon earth.
You complain that you have no sleep.
Why then do you vex your people
And rob the poor of their sleep ?
Tell me, Masters of the World,
On whom is your power founded,
Your treasure and your throne ?
Think you that throne and treasure
Remain stable of themselves,
If they have not for a pedestal
The faith of a whole people
Putting their trust in their king ?
On this your thrones are surely anchored ;
But if this shake and totter,
Then shall the throne tumble
And the king with the crown upon his head.
Labour and strive, Sovereigns,
To enthrone yourselves steadfast
On the faith of a faithful people.
So long as this world endures,
So long shall there be rulers of the world ;
The king is for the people
And the people for the king.
Together they live, each in the other ;
In their union is their life.
God established this order,
Nor can man dissolve it.

THE MEETING OF THE KINGS

Pardon me, great Princes !
Each one of you spoke and told
What pillow was under his head
Whereon he reposed in sleep.
If I tell you what is my pillow,
It may be you will wonder and laugh.
To the gentle King of Belgium
His pillow is the heart of his people.
There I lay my head in peace.
My crown I give in guard to the angel
And sleep without a fear.
The land that I inherited
I inherit with gentleness.
Is it not truth I utter
According to that which was blessed of Christ ?

One word yet would I speak, the last word,
Lest I forget it.

And this word is a righteous word :
It belongs to the duty of your greatness.
Happy are ye if ye perform it,
And happy the peoples whom ye rule.

The word that I speak is longed for with longing :
Peace ; peace to our world,
Peace to kings,
Peace to peoples,
Peace that the Angel brought
From heaven to earth,
Peace that he brought from heaven
And left for a pledge with men.

Alas ! we have lost Peace.
Fy ! is it that we have turned from God,
As spake the prophet ?

THE MEETING OF THE KINGS

Enough ! let us make an end
Of this gathering of arms and armies,
This heaping of taxes of war
On the shoulders of the peoples,
Accumulating a burden
Of pain intolerable.
Whole nations piteously groan,
They cry aloud unto Heaven.
Think you that the just God
Shall palter with you in judgment ?
Enough ! sheathe your swords !
Salute heavenly Peace.

The Masters of the World stood up.
Hail to Belgium's king ! they cried.
He has spoken the words of righteousness ;
God's message was in his mouth.
. . . But each to his own work !

The Little Father of the Armenians wrote this word.
Have pity, have pity upon his trouble !

ST. EDJMIATSHIN, 1900.

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ

ԽՐԻՍԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ

HENRY FINNIS BLOSSE LYNCH
THE GREATEST AUTHORITY ON ARMENIA

18 April, 1862—24 Nov., 1913

QUIS DESIDORIO SIT PUDOR AUT MODUS
TAM CARI CAPITIS.

ԹԱԳԱՆՈՐԱՅ ԺՈՂՈՎ

ԽՐԻՄԵԱՆ ԵՒ ՄԱՐԳԱՐԷՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐԱ

Անգլիոյ լաւագոյն քնարերգակ բանաստեղծ պըն. Լորանս Բիննիսի չափաբերական ճշգրտապատում անգլիերէն արձակաբանութեան միջոցաւ աստ ներկայացնում ենք, հայերէն բնագրին կից, մի յայտնապէս եղական և կարելի է համարեա ասել մարգարէական բանաստեղծութիւն՝ ելած Հայ Եկեղեցւոյ Պետ Խորիմեան Հայրիկի գրչից Հայութեան Սայր Աթոռ Լճմիածնում 1900 թն :

Նախ հաճոյք ունեցայ կազմելու յայնժամ արքեպիսկոպոս Խորիմեանի ծանօթութիւնն 1886 թն ի Կ. Պոլիս, երբ նա կարդացած լինելով Կոմս Լէվ Տոլստոյի հայերէնի թարգմանածս մի շարք վիպակներն 'Արևելք' օրաթերթի մէջ՝ ասեց. "Այդ Ուոսը շատ մեծ մարդ կերևնայ ինձ : Լաւ է, շարունակէ թարգմանել անոր գրուածներներէն : Ս'եր ժողովրդի համար ամենայարմար նիւթեր են" : Այդ ժամանակից նա Լեոն Փաշալեանին և ինձ մականուանեց 'Արևելքի Նապաստակ'՝ խմբագրութեան պատանի անդամներն լինելնուս պատճառաւ : Այս զուարճալի տիտղոսը դեռ էջը ելած իւր յիշողութիւնից երբ վերջին անգամ տեսայ 'Նորան Լճմիածնում, որպէս միաձայնօրէն աղգընտիր Աթողիկոս Ամենայն Հայոց : Անդ կարճատե դադարիս միջոցին երեկոյներն

առաւելապէս անցնում էի խօսակցութեամբ 'Կորին' (Ծուծեան հետ, որ, չնայած իւր ութսուներեքամեայ հասակին, տակաւին լի էր իւր բնատուր հրապուրիչ ոգիով և հանճարով:

Մի օր նա տուաւ ինձ մի ձեռագիր՝ ասելով. "Ես այժմ կարող չէ լոյս տեսնել մեր օրհնեալ Ոսկոյսում: Եւ հետգ. գուցէ հրատարակես զայն մի օր ձեր ազատ Ենդիստում": Մի քանի շաբաթ յետոյ ի Սոսկուա մի երեկոյ չորս վաղեմի բարեկամներ — պրօֆ. Գ. Խալաթեանց, յայտնի օրէնսդէտ Ստեփան Սամիկոնեան, բանաստեղծ Լեքսանդր Դատուրեան և այս տողերի գրողը — մինչ սեղանից յետոյ հանգուցեալ պրօֆէսորի դահլիճը նստած խօսակցում էինք օրուայ հրատապ խնդիրն եղող Հայ Եկեղեցական կալուածոց գրաւման և Խրիմեանի ընդդիմութեան մասին հանդէպ պետական վճռին, պատեհ առիթ ներկայացաւ կարգալ նոցա նորա այս ձեռագիրը՝ ցոյց տալու համար նորա մտքի նրբութիւնը միջազգային քաղաքականութեան նկատմամբ:

Ենչափ բանաստեղծական տաղանդը չէ որ այնպէս արտափայլում է այդ տողերում որչափ յոյժ երևելի պատկերացումն անձնիւր Սեփ Պետութեան, և բանաստեղծութեան արժանիքը դատելիս ընթերցողն հարկ է ի միտ ունենալ թէ Հայրիկ չգիտէր այլ լեզու բայց միայն հայերէն և ասորերէն:

Երբ մի օր, ներկայ պատերազմի բռնկումից յետոյ, ինձ պատահեցաւ կարգալ սոյն ձեռագիրն մի անգամ ևս, մէկէն զգածուեցայ բանաստեղծութեան մարգարէատիպ կերպարանքից, ամենազարմանալի գիծը լինելով որ Հայրիկ անդ յառաջ էր բերած Բելգիոյ թագաւորն և դարձուցած զնա ամենագերազանց դէմքը հողագնտի ամենահզօր վնասակարների ժողովին մէջ, և դրած նորա բերանը մի յոյժ նշանակալից և ծանրօրէն յանդիմանական ճառ՝ նոցա ուղղեալ: Ենդ մէջտեղ բերուած բոլոր ինքնականներն բռն իսկ պատերազմի սկզբից գրեթէ միահաղթն նետուեցան կուռի մէջ: Խալիոյ թագաւորը միայն բացակայ է Խրիմեանի (Թագաւորաց Ժողովից): Կայ դեռ ևս մի այլ արտասովոր կետ: մի ճակատագրական կանխասացութիւն է բոլորում Լեքսիւ Համիդի շրթունքից՝ թէ այս զարհուրելի պայքարը պիտի վերջանայ (Թուրքիոյ անկմամբն) Սոս-

փորի ավերի վրայ և խաղաղութիւն պիտի յայնժամ լինի աշխարհին: 'Չկայ մի ազգ որի սրտին այս կանխասացութիւնն այնչափ քաղցր հնչէ որչափ հայ ազգն, որի քսան տարի առաջուայ անճառելի կոտորածների համար հանգուցեալ կանոն Սաք Քոլ արդար ցասումով խստիւ դատապարտեց Եւրոպան հետեւեալ ամենանշանաւոր պարբերութեամբ. — "Եւ Քրիստոնեայ Եւրոպան նայում է այս ամենի վրայ նուազ կարեւորութեամբ քան իւր անասնոց հօտի մէջ պայթած մի համաճարակի վրայ: 'Միթէ ի վերայ այսր ամենայնի ոչ առնիցեմ այցելութիւն՝ ասէ Տէր: Կամ յազգէ այսպիսւոյ ոչ խնդրիցէ վրէժ անձն իմ,' Եւ Քրիստոնէութեան Սահայեանները պահում են մտերմական հաղորդակցութիւն, և վարում են իրենց համահաւասար մէկի պէս, այս մարդի հետ ում իրենց իսկ դեսպաններն երկիցս խարանեցին որպէս մի համայնական մարդասպան: Կարելի է որ այն Եստուածն, ում Քրիստոնեայ Եւրոպան երևում է գործնականօրէն ուրացած լինել այս բանում, պիտի դեռ պատժէ Սեփ Պետութիւններն այն իսկ պատուհասով, որի սոսկումը թմրեցուցած է նոցա խղճմտանքն և անդամալուծած նոցա ոյժը — Դե՛ Եւրոպական Պարէրալ":

Խրիմեանի անձնաւորութեան հմայրի և մեծութեան մասին չէի կարող անդիտական ընթերցողի առաջ բերել աւելի արժանա հաւատ և աւելի լաւ վկայութիւն քան անդիտցի Վիտնական և Հայաստանի մասին ամենամեծ հեղինակութիւնն համարուող հանգուցեալ Հ. Գ. Բ. Լինչի վկայութիւնն, հիացմունքով արտայայտուած իւր յաւերժական յիշատակաց արժանի 'Երմէն' գրքի առաջին հատորում, ինչպէս ակնյայտնի է հետեւեալ հատուածներից՝ առնչական 1893 ի անցքերին: —

"... Ուր և իցէ եղանք հայերի ընկերութեան մէջ՝ խօսակցութիւնը կենտրոնացած էր 'Կորին Սրբութիւն Սկրտիչ Խրիմեանի յաղթական ճանապարհորդութեան և մօտալուտ օժման վրայ: Լոկ վաղեմի արարողութիւնը չէ, և սոսկ պատգամաւորաց Հայ աշխարհի ամեն մասերից համախմբումն չէ որ հրապուրում և գգուում է ազգի սիրտը: Սարդի անձնաւորութիւնն և համբաւն է: Ժողովուրդը մոռանում է, բայց չէ փոխում: Յեղի երեւակայութիւնը տակաւին

տեսնում է հայրապետական պաշտօնն ունողի մէջ ոչ միայնակ կամ այնչափ մի արքեպիսկոպոս կամ կաթողիկոս — վէճ անկեան շինուածեան Եկեղեցւոյ — որչափ մի բարձր քահանայ հին Ս. Վրոց իմաստով: Խորմեան մտատիպարն է մի բարձր քահանայի: Եւ մի կերպարանք է որ դուրս է քայլում ուղղակի հին կտակարանից աստուածաշնչային բոլոր կրակովն և բոլոր բանաստեղծութեամբը: Եւ որա օծման հանդէսին թուում էր որպէս թէ Լրարատի ստորոտին հնադարեան ոգին դեռ ևս կենդանի էր, և թէ ոսկեղէն աղանւոյ կտուցից այդ պատկառելի գլխի վրայ իջնող սուրբ իւզն օծում էր մի օրէնսդիր այն իսկ ժողովրդի համար որ աւետեց Լստուածային Խօսքը: Եւս սուպաւորութիւնն մասամբ ծագում էր նորա դէմքի սեմական տիպարից: Երկար և թաւաղարդ մօրուքն ի վեր խոշոր թուխ աչքերն և արծուային քիթն այնպիսի յատկանիշներ են որ մենք զուգորդում ենք հրեայ ազգի հետ, և որ անսովոր չեն հայոց մէջ: Ինչ որ աւելի սակաւ է այս ժողովրդի մէջ այն հոգեղինութիւնն և նրբութիւնն է որ գրուած է այս վայելագեղ երեսի ամեն մի գծի վրայ: Եւս Սարգի ամբողջ բնաւորութիւնը թուում է ձուլուած լինել առաւելապէս Ս. Վրոց կաղապարի քան թէ քրիստոնէական դասակարգութեան կաղապարի վրայ: Եւս այն փորձեալ քաղաքագէտն է ում ժողովուրդն ակն ունի զեկավարման համար՝ առ ի չգոյէ թագաւորական պաշտօնին: Եւս հետ կրսն և հայրենասիրութիւն հոմանիշ բառեր են . . .” (էջ 236).

Խորմեանի ընդհանուր կեանքի վրայ յետադարձ ակնարկ նետելով՝ ‘Երֆնէա’ ի շեղինակն այսպէս է գրում. — “Եւս ինչ ոլոր մոլոր բարձրանում էինք Սարազ լեռան զառիվերով դէպի հին վանքն, ուր նա ապրած էր այնքան ընդերկար, ուսուցանելով նրա պարսպի ներսն իւր կառուցած դպրոցում և յաճախ բռնելով այս իսկ ուղին մենաստանից դնալ քարոզելու Սանայ ճանկուաներաց եկեղեցին, մեր ուշադրութիւնն հրաւիրուեցաւ մի կետի վրայ ուր թշնամիներից սպորուած մի ոճրագործ դարան էր մտած սպանելու նորան մինչ նա ձիավարում էր անուղեկից դէպի քաղաք: Պատմութիւնն ասում է թէ, երբ մարդը նշմարեց նորան և վեր առաւ իւր

հրացանն դէպի ուսն, իւր անդամները բռնուեցան յանկարծական երկիւղով, թէր ցնցուեցաւ կախարդական գաւազանի պէս, և ինքն ընկաւ ծունկերի վրայ իւր զոհի առաջ, որի ակնարկներին անկարող էր եղած հանդուրժել:

Եւս գրող Խորմեան բանաստեղծութեամբ և յուզմունքով զեղուն արձակաբանութեան միջոցաւ արտայայտած է իւր ժամանակի նեղութեանց վրայ այնպիսի Լստուածաշնչային ըմբռնումներ և մտածումներ որ մի միայն կարող էին բղխիլ Լրեւելքի նախկին քրիստոնեաների ջերմ երեակայութիւնից: Եւս ճախ տուեալ է նա իւր հրաւառ քարոզների համար, և նա ունի միանգամայն թէ կատարեալ ճարտասանի ոճ և թէ անձնական հրապոյր որ հմայքի տակ է պահում ունկդիրներին: Եւս շատ տարիներ կանգնած էր հայկական շարժման ճակատն; և նա էր որ վարեց հայ դատը Եւս լինի վեհաժողովի առաջ: Սի ժողովուրդ՝ որի ոգին ճնշուած է և որի մարդկութիւնը նուաստացուած՝ առնում է նոր կեանք այսպիսի ուսուցից և սովորում է դառնալ մարդ: Եւս միանգամայն բաղադրեալ և որպէս ցերեկուայ լոյս պարզ այս բնաւորութեան մէջ գուցէ ամենաքանչիւ յատկութիւնն այն յարաբուխ աղնութիւնն և գրկաբաց համակրութիւնն է որով նա կցորդ է լինում իւր ընկեր—մարդոց ցաւերին: Եւս ինչ ամբօր խոնարում է ազգի այդ ամենաբարձր պաշտօնն ունողի շուրջն, և ճգնում է համբուրել նորա ձեռքն կամ գէթ ընդ նմարել նորա երեսը, միաքս գնում է յետ յետ դէպի այն հանդիսաւոր տեսարանն ուր Եւս թագաւորն ընդունում է իւր հարուածեալ և վարանեալ ժողովուրդն. “Սի ինձ ծանօթ խեղճ զաւակներս, անծանօթ չէ ինձ ձեր աղերսանքի առարկայն; լաւ վերահասու եմ թէ դուք ամենեքեանդ չարաչար չարաչարուած էք; սակայն, թէպէտ և տառապում էք դուք, չկայ ձեր մէջ և ո և է մէկն որ տառապում է այնպէս ինչպէս ես: Վանդի ձեր կրած ցաւը գալիս է ամեն մէկիդ միայնակ — անձնիւր իւր համար է տառապում — և ուրիշ ոչ ոքի, բայց իմ անձն սգում է Պետութեան համար և ինձ և ձեզ համար” (էջ 239):

“ . . . Սի եղ մեր նոր շրջապատին ծանօթացնող հանգիստ առած օրուայ հետեւեալ առաւօտ ես հրաւիրուեցայ պոյնել Եւսին

էր հայերի բարձրացումն և նոցա նախապատրաստութիւնն այն նոր
թուականին համար որ նա նախատեսում էր: Այդ թուականն նա
ըմբռնում էր որպէս թուական ազգային գործունէութեան մահմէդա-
կան ժողովրդոց արագ անկման մէջ և թուական նոր ազդեցու-
թեանց մերձեցման Արևմուտքից:

Այսպիսի վարդապետութեանց յեղեղումն իւր հայրենակից-
ների մաքում անշուշտ պիտի բռնկուէին յառաջ բերէր մի ժողովրդի
մէջ որ նկատուած էր որպէս ստորին էակ և գրեթէ որպէս ստորակ
մահմէդականաց՝ ութ հարիւր տարիներից ի վեր: 'Երբեք է վերա-
գրուած թէ նա աշխատում էր վերստին կենդանացնել հին հայկա-
կան թագաւորութիւնը: 1869 ին նա ընտրուեցաւ պատրիարք
Կ. Պոլսոյ. բայց հազիւ չորս տարի կարողացաւ մնալ այդ դիրքի
մէջ: Ինչուրք կառավարութիւնն սկսած էր վերահասու լինել նորա
մեծ և յարաճուն ժողովրդականութեան, և հարկ դատուեցաւ որ
նա հրաժարուէր: Երբ Ոսկ — Թիքական պատերազմից յետոյ
Ա. հաստիգով գումարուեցաւ Բեռլինում, նախկին պատրիարքն
Խորհման իւր ազգի կողմից ճանապարհ ընկաւ դէպի 'Երմանիոյ
մայրաքաղաքն: Այդ նորա առաջին և միակ ուղևորութիւնն էր
դէպի Արևմուտք. 'Երբ և Կ. Պոլսոյ 'Երեսն Պատրիարքի
ջանքերի արդիւնքն եղաւ հանրածանօթ յօդուածի ներմուծումն
Բեռլինի 'Երանագրութեան մէջ՝ արձանագրելով Եւրոպայի խոս-
տումն վերակացու կանգնելու բարենորոգմանց գործադրութեան
ասիական Թիքիոյ հայաբնակ գաւառներում:

Խորհման վերադարձաւ Հայաստան՝ առարկայն թուրք իշխա-
նութեանց ռիսկալուծեան: Հայկական դժկամակութիւնն ծաւա-
լում էր սակայն: Բ. 'Երան սրտադողը սաստկանում էր, և 1886 ին
Խորհման, որպէս հայ շարժման կենդանի ոգին, Արդիւ Համիդի
հրամանաւ հեռացուեցաւ ի Կ. Պոլս, և 1889 ին արքայութեան
Երուսաղէմ: 1892 ին Արդիւ Համիդի կալանաւորն ազգի միահա-
մուռ ձայնով ընտրուեցաւ Պետ Հայ Եկեղեցւոյ: Սէկ տարւոյ
երկարաձգութիւնից յետոյ Սուլթանն ի վերջոյ ստիպուեցաւ
զիջանիլ հարի կառավարութեան պահանջներին և թոյլ տալ
Լնտրեալ կաթողիկոսին մեկնիլ իւր աթոռավայրն՝ ի Ոսկիա:

Ս. Գրիգոր Առաւորչի Աթոռն տան և չորս տարի գրաւե-
լուց յետոյ Խորհման Հայրիկ հանգեաւ ի Տէր 1907 ի նոյ 11 ին
(ն. տ.) ութսուն և եօթնամեայ հասակում:

Հայ ազգի աչքին նա գրեթէ յիսուն տարի շարունակ երևեցաւ
որպէս մի պատկառելի կենդանի արձան մարմնացեալ հայրենասիրու-
թեան: և ամբողջ հայկական պատմութեան մէջ մենք չենք տեսնում
ուրիշ ո և է անձնաւորութիւն որ իւր ողջութեան ժամանակ հասած
լինէր մի աւելի բարձր և աւելի տեական ժողովրդականութեան քան
այս մարգարէական բանաստեղծութեան Հեղինակը:

ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ ԺՈՂՈՎ

Շ'գիտեմ ինչպէս պատահում էր,
 Թէ ձայն տուին և հրաւեր,
 Ս'եր աշխարհի թագաւորներ
 Վողման մի օր եկան մի տեղ.
 Սկսեցին կարգով խօսել,
 Եւ իրարու քէֆ հարցնել.
 Լըդեօք, ասեն, ամենուս մէջ
 Ո՞չ հանգիստ քուն ունի գիշեր.
 Լայնչափ անհուն հող զբաղմունք
 Ս'իթէ տ'ան մեզ անխուով քուն:

Լսաց առաջ Բրիտանիոյ
 Ս'եծ տիրապետն Ովկիանու.
 Իմ քունս խաղաղ է և անուշ,
 Ունիմ ահեղ նաւատորմիդ,
 Լնպարտելի եմ ի ծովին.
 Ովկիանոսն է իմ պարիսպ,
 Կղզիս փակեր է շրջապատ:
 Իմ բաղդակներս պարզեր եմ ես
 Ս'ինչ է շնդիկս և ճ'ենաստան.

ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ ԺՈՂՈՎ

Թէ հալածեն զիս ցամաքէն,
 Ես ի ծովուն լողալ գիտեմ,
 Օերդ Լեիաթան ջուր փչելով
 Ողողեմ ես աշխարհ բոլոր:
 Ս'եծ Լապոնէօն, այն գոռ վիշապ,
 Ֆիշաց մրցեց ընդ Լեիաթան,
 Որ իւր զօրեղ պոչով ոլընց
 Տարաւ փակեց շեղինէ կղզին:
 Թող այս բնական իմ զօրութիւն,
 Ես հարուստ եմ անչափ անհուն.
 Վլուխս դնեմ ոսկի բարձին
 Հանդիստ քնեմ ես ապահով:

Կարգն էր ապա Վերմանիոյ
 Խորիստ ինքնապանծ Կայսերին.
 Լսաց, չունիմ ես ոսկէ բարձ,
 Ունիմ կրթեալ զինուորութիւն,
 Լնպարտելի ահեղ բանակ.
 Ես ցոյց տուի իմ զօրութիւն
 Վերման-Վրանս պատերազմին:
 Սոսկ ռազմական չէ զօրութիւնս.
 Վերմանիոյ թագին պարծանք
 Խւր գիտութիւնն է հռչակուած:
 Ես քուն չունիմ, շարժուն եմ միշտ.
 Իմ քնարան ի՞նչ է, դիտե՛ք,
 Կրուպի ահեղ թնդանօթ:
 Վլուխս դնեմ վերէն քնեմ,
 Վստահ լինիմ գիշերն ի բուն:
 Ս'ի ուխտ ունիմ և ցանկութիւն,
 Կամիմ յայտնել ի ժողովիս.
 Ո՞ր է մնացել Լրեւելան
 Հարցն ի վաղուց ժամանակի.
 Վհհաժողովըն Բերլինի

Խնդիր լուծեց թէ կախ թողեց,
 Վ չաթսուն և միերորդ յօդուած,
 Հայոց ազգին յոյսն ու հաւատ,
 Կատարեցաւ բանն ի ներհակ,
 Հարիւր հազար Հայք զոհուեցան :
 Ոմանք ասեն թէ լծիւրբիան
 Հիւանդ է յոյժ առ ի վախճան .
 Ես բժիշկ եմ, թողէք դուք ինձ
 Վարման տանեմ խեղճ հիւանդին .
 Եւ ես կարեմ զսյն բժշկել,
 Լշխարհ տեսնայ և զարմանայ :
 Բժշկուեցան իմ փորձն այս է .
 Փոքր Լսիոյ երկաթուղին
 Տանեմ մինչև ի Բաբելոն .
 Իմ շահ փոքր է որոշ չափով ,
 Իսկ լծիւրբիոյ մեծ է քան զիմ .
 Երկիրն իւր հարստանայ ,
 Եւ ժողովուրդ բարդաւաճի .
 Վուցէ այսպէս տակաւ տակաւ
 Լըկեկեան հարցըն լուծուի :

Լսեցին այս Վ չհապետք
 Խոժոռեցան աստի անտի :

Բանին կարգն էր Վաղղիոյ
 Վախագահի Հանրապետին .
 Լսաց, ես չեմ մեծ թագակիր,
 ԼՂԼ պարզ մի մարդ առանց ֆօռմի .
 Թագ Վապօլէօն տարաւ իւր հետ .
 Երթայ բարով, չ'դառնայ ետ :
 Չունիմ մեծ հոգ ինչպէս որ դուք .
 Իմ պաշտօն կարճ է, համառօտ :
 Բայց նզովեալ արքայասպանք
 Չգիտեն երբէք բարին ու չարն .

Ի՞նչ թաղաւոր թէ հանրապետ,
 Վլուխ է, ասեն, պէտքէ կտրել .
 Վաղաքակիրթ եղան ազգեր ,
 ԼՂ չեն պիտոյ գլուխ և թագեր :
 Ես հունիմ քուն, փախեր է քունս ,
 Երբ յիշում եմ բարի կառնօն :
 Ս'ի բան էլ կայ . ո՛չ միայն ես ,
 ԼՂԼ և բոլոր ազգ Վաղղիոյ
 Լնքուն առնէ տանջէ հոգին ,
 Լանջ չկարեմ արտասանել ,
 Լլգաս լ ջրէնն է այդ բան :

(Վ), խոժոռեցաւ Վերման կայսր :

Խօսք առեց հին պետութեան
 Լաստիոյ Յովսէփ կայսր .
 Ես էլ ունիմ շատ պատճառներ ,
 Որ չտան ինձ քուն ու հանգիստ .
 Ս'իա հատիկ որդիս մեռաւ ,
 Շ'եղև թագին ո՛հ նա ժառանգ :
 Թագուհիս իմ անման
 Սպանեցին վատ դաւաճանք .
 Թողում այս ցաւ ընտանեկան ,
 Որ հատանէ քուն իմ աչաց :
 Երկիր ունիմ ես բարեշէն ,
 Որ չէ կազմեալ մի ազգ մի ցեղ ,
 ԼՂԼ մի խառնուրդ այլալեզու ,
 Ս'իշտ հակառակ կան իրարու .
 Վաղաքակիրթ, բայց Բաբելոն :
 Վանի՛ ծանր է և դժուարին
 Վեկավարել հակառ ազգեր .
 Ս'իայն Լստուծոյ ձեռն է կարող
 Որ հակառակ տարերք վարէ :

Ղուբ գիտէք և վկայէք,
 Իշխանութիւնս է հայրական,
 Ես չկամիմ բնաւ երբէք
 Որ բռնութիւն դնեմ ի գործ.
 Ներագոյն եմ և փորձառու,
 Ղիտեմ ես քաջ թէ բռնութիւն
 Նանի զայլ իմն ըզբռնութիւն :
 Հաւատացէք, ո՛վ թագաւորք,
 Ես պատմութիւն բերեմ վկայ :

Հիւսիսային մեծ պետութեան
 Ղահակալին էր բանին կարգ.
 Եսաց, ունիմ լայնածաւալ
 Եշխարհ անեզր և անսահման.
 Ուր ես կամիմ, դընեմ գլուխս
 Եւ քուն լինիմ իբրեւ առիւծ,
 Որ կայ ի քուն և արթուն է :
 Եւ ո՞ր կարէ վրդովել քունս,
 Իհրաւոր քաջ կողակներ
 Ինձ պահապան կան առ դրունս :
 Սեծ Կապօլէօն մտաբերեց
 Սինչ Սոսկուա արշաւել,
 Ստանգեցաւ, ստրջացաւ,
 Սիջակոտոր դարձաւ յետս :
 Ինձ վալիդի գերեզմանէն
 Եթէ լսէ, թէ Ղաղղիա
 Ղաշնակից է Ռուսիոյ,
 Հին ոսոխին և թշնամւոյն,
 Խռովին անշուշտ ոսկերոտիք,
 Իողոք բառնան առ Հայրենիք :
 Ի՞նչ ժամանակ, ժամանակ,
 Որ փոփոխէ զամենայն ինչ,
 Ոսոխն առնէ դաշնակից :

Իայց խօսիմ ձեզ, ո՛վ թագակալք,
 Երևմուտքէն, Եւրոպայէն,
 Չունիմ բնաւ երկիւղ կասկած,
 Ե՛լ իմ վախն է Երևելք,
 Շենաստան է, Շենաստան,
 Որ հատանէ քուն իմ աչացս :
 Ո՛վ գիտէ գայ ժամանակ,
 Որ զօրանայ ազգ Շենաց,
 Վաղաքակիրթ լինի մեզ պէս,
 Սարժեալ ի զէն և պատերազմ,
 Կազմէ ահեղ զօրաւանակ
 Եւ ջրհեղեղ լինի, յորդէ
 Երևելքէն մինչ Երևմուտք,
 Համայն աշխարհն իմ ողորդէ
 Սանչուրայէն մինչ Կեալ գետ,
 Սայրաքաղաքն իմ Պետերբուրգ.
 Եւ ո՞վ կարէ թումբ քաշել դէմ.
 Սանչուրան է իւր ճանապարհ :
 Չթողնէք արդեօք, որ ես գրաւեմ,
 Սի հաեղ թումբ քաշել իւր դէմ :
 Եպագային այս մեծ վտանգ
 Ստաբերեմ, սոսկամ այժմէն.
 Հոգածութիւն զիս խռովէ,
 Վրան և հանգիստ բառնայ յինէն.
 Չէք հաւատար դուք այս բանին,
 Փոքրիկ Շապոնն է ապացոյց :

Սուլթան Կալիֆ, Ռուբրիոյ թագ,
 Եսաց, ո՛վ դուք աշխարհակալք,
 Ինձ կարգ տուէք ես էլ խօսիմ.
 Սթթէ դուք զիս փոքր համարէք.
 Օհաակ եմ ես Խամայելի,
 Երազամու ճիշդ սերունդէն,

Ում խոստացաւ Տէր Լստուած մեր
 Օգնականներուն տալ բաժին .
 Պատգամ տուաւ հրեշտակին,
 Հրեշտակ խօսեց խեղճ Հագարին
 Թէ Խամայէլ մեծ աղօք լինի,
 Տիրէ ազգաց և աշխարհի,
 “Ձեռք նորա յամենեւին,
 Լմենեցուն ձեռքն ի նա” :
 Ո՛վ Թագապան՝ իշխանք երկրի,
 Ղիտէք արդեօք պատգամին միտք,
 Ձեռք ձեր քարշեն զիս չորս կողմէն,
 Իմ ձեռք բռնելու ձեր օձիքէն .
 Քարշեցէք որչափ կամիր,
 Եւ ես անշարժ մնամ ի կեդրոն՝
 Չնաշխարհիկ Բիւզանդիոն .
 Այ՛ աւուրն, որ միանաք,
 Օգիս մի կողմէն քարշէք ի բաց,
 Եւ յաւիտեան դուք չէք տեսնար :
 Իմ այս բաժին Լստուած է տուել,
 Ընդէ՞ր հապա դուք նախանձիր .
 Սիմէ կարէ՞ք ջնջել պատգամ :
 Ունիր և դուք մեծ մեծ բաժին :
 Ղիտեմ ես քաջ ինչ է ձեր միտք,
 Ղուցէ կարծէք Թուրքիոյ կեանք
 Օտերացեր է, մօտ է ի մահ :
 Սիմէ սպասէք դուք այն աւուր,
 Ղրախտի նման հարուստ երկիրս
 Բաժին բաժին անել ձեր մէջ :
 Քանի՞ դժուար է, դուք գիտէ՞ք,
 Երբ ինդիր դայ բաժնի վերէն .
 Որ առիւծն է և զօրաւոր,
 Բաժին ինդրէ մեծ մեծ կտոր :
 Լստ է յայնժամ կռիւ պայքար,

Երիւնահեղ գոռ պատերազմ .
 Եւ ի՞նչ լինի վախճան կռույն,
 Եւս է միայն, ուրիշ ոչինչ,
 Երարիոյ մեծ Խալիֆին
 Թողուլ իւր Գահ Բիւզանդիոն,
 Խաղաղութիւն լինի աշխարհ :
 Հարցէք դուք այժմ, հանգիստ է քունս .
 Օրհնեալ է Լստուած, խոր է իմ քունս .
 Ես հաւատամ ճակատագրին .
 Ինչպէս Լստուած կամի յերկինս,
 Եւսպէս լինի երկրիս վերէն
 Բանին սկիզբն և իւր վախճան :
 Բայց դուք ընդէ՞ր վրդովէք քունս
 Երեւելան հարց հանելով .
 Ես ուրախ եմ և բաղդաւոր,
 Ենցաւ յինէն դժպատեհ հարց,
 Ղնաց մտաւ ի ճշնաստան,
 Ո՞տայր, որ անդ կենար մնայր,
 Կրկին ի յետս չդառնար :
 Բայց թէ դառնայ էլ չէ ինձ փոյթ .
 Փորձուելով, փորձուելով
 Ես լաւ ուսայ զփոյթիմիք,
 Ղիտեմ ինչպէս պէտք է վարուիլ :
 Իմ գանձարանս Թափուր է միշտ .
 Չունիմ գլխոյս ոսկեբարձիկ,
 Կամ Թնդանօթ այն Կրուպի .
 Բայց ես ունիմ պատրաստ բարձեր,
 Դամանակին հետեւելով
 Ըզմինն ընտրեմ, դնեմ գլխոյս,
 Եւ ապահով ննջեմ ի քուն :
 Թէ ժամանակ, թէ փոյթիմիք
 Երբ փոփոխին աշխարհիս,
 Յայնժամ փոխեմ բարձն իմ գլխոյս,

Ընտրեմ յաւէտ յարմարագոյն :
 Բարձերուն վարձ ահագին է,
 յամանակէն բռնադատեալ .
 Օոր չկամիմ, ո՛հ, զայն առնեմ .
 Եւս է միայն իմ փոխթիք
 յամանակին հետեւելով :

Օարմացան ողջ թագակիրք .
 Կեցցէ, ասեն, Սուլթան Խալիֆ
 Վաղաքագէտ է քան զմեզ :

Սերջնական կարգն էր Բելճիոյ
 փոքրիկ երկրին, փոքրիկ թագին .
 Եւս նա մեծ էր և իմաստուն,
 Սողոմոնի պէս էր խօսում .—
 Եւարուք ինձ, թագաւորք,
 Ո՞վ ետ ձեզ այդ իշխանութիւն .
 Եթէ ասէք, յերկնուստ է այն,
 Եւ հաւատաք թէ կայ մի Տէր,
 Վա լստուած է ամենիշխան,
 Եւ թագադիր է ձեր գլխոյն,
 Ձեզ յանձներ է այս մեծ աշխարհ
 Սարեւ դատել արդարութեամբ .
 Եւ դուք ունիք համար տալու
 Ղատաստանի օր պահանջման :
 Ի՞նչ է այն որ մեծաբանէք .
 Սինն պարծի ոսկի բարձով,
 Սիւն Կրուպի թնդանօթով,
 Եւս ոմն աշխարհ իւր ընդարձակ
 Համարի իւր ապաստարան :
 Չասէք ոչինչ թէ լստուծով
 Թագաւորէք երկրիս վերայ :

Ղանդատ բառնաք՝ թէ քուն չունիք,
 Հէր ապա դուք անքուն առնէք
 Եւ չարչարէք խեղճ ժողովուրդ,
 Եւս ցէք ինձ, ո՞վ Սեհապետք,
 Թէ ում վրայ է հաստատուն
 Ձեր դանձ, աթոռ և տէրութիւն .
 Ղուք կարծում էք թէ դանձ աթոռ
 Կարէ ինքնին կալ հաստատուն,
 Թէ չունիցի նա պատուանդան
 Հաւատարիմ իւր ժողովուրդ,
 Որ անձնուէր է թագաւորին .
 Եթէ շարժի և կամ խախտի
 Ձեր աթոռի ամուր խարխիս,
 Ո՛հ, կործանի դահն ու աթոռ
 Եւ թագաւորն թագն ի գլուխ :
 Եւս տեսցէք, ո՞վ Սեհապետք,
 Ձեր պատուանդան հաստատ պահել
 Հաւատարիմ ժողովուրդով :
 Վանի որ կայ մեր այս աշխարհ,
 Պիտոյ է միշտ աշխարհավար,
 Թագաւոր ժողովուրդին
 Եւ ժողովուրդ թագաւորին,
 Երկու դասն ի միասին
 Կազմեն մի կեանք համերաշխ .
 Եւստուածադիր է այս կարգ,
 Սարդ չկարէ փոփոխել զայն :
 Վերողութիւն, ո՞վ մեծ իշխանք,
 Ղուք խօսեցիք իւրաքանչիւր
 Թէ ինչ բարձեր են ձեր գլխոյն,
 Որով հանգիստ լինիք ի քուն :
 Եւդ ես ասեմ, ի՞նչ է իմ բարձ,
 Ղուցէ խնդաք և զարմանաք .
 Բելճիոյ հեզ թագաւորին

Դողովուրդի սիրտն է իւր բարձ
 Ուր ես գլխիկս դնեմ խաղաղ .
 Թագ հրեշտակին տամ առ ի պահ,
 Եւ ես ննջեմ հանգիստ, անվախ :
 Դառանգութեան իմ այս երկիր
 Ես հեղութեամբ ժառանգում եմ ,
 Կարծեմ արդար է իմ այս բան ,
 Ըստ Վրիստոսի երանութեան :
 Ս'ի բան ունիմ, վերջին է բանս .
 Օայն չկարեմ ես մոռանալ,
 Բանս արդար է և ճշմարիտ
 Եւ թագերուդ է մեծ պարտիք,
 Թէ առնիցէք, երջանիկ էք
 Գուք և Ձեր ողջ հպատակներ :
 Հանկալի է, յոյժ ցանկալի,
 Խաղաղութիւն մեր աշխարհին,
 Խաղաղութիւն թագաւորաց,
 Խաղաղութիւն ժողովրդին .
 Խաղաղութեան հրեշտակ երկնուց
 Խաղաղութիւն բերաւ աշխարհ,
 Խաղաղութիւն թողուց աւանդ,
 Ո՛հ կորուսաք խաղաղութիւն,
 Վա՛ւ մի՞թէ մենք ամբարիշտ եմք,
 Որպէս ասէ մարգարէն :
 Հերիք այսչափ մեծութեան տենչ,
 Բաւ և շատ է, սահման զրէք,
 Հերիք անթիւ դէնք ու բանակ,
 Օխնորական տուրք անբանակ
 Դողովուրդին բառնալ քամակ,
 Բարդելով բերն ծանրագոյն
 Անտանելի և դժնդակ :
 Ազգեր ողջոյն հեծեն ողորմ,
 Բողոքում են մինչև յերկինս :

Ս'ի՞թէ կարծէք արդար Աստուած
 Անտես առնէ իւր դատաստան :
 Բաւ է, դրէք սուրն ի պատեան,
 Ողջունեցէք խաղաղութիւն :

Հոտին կացեալ աշխարհապետք,
 “ Կեցցէ՛, ասեն, Լեւիոյ թագ .
 Կա բան խօսեց ճշմարտութեամբ ,
 Աւետարան էր իւր բերան ,
 Բայց մէք դառնամք ի մեր բան . . . . .”

ՀԱՅՈՅ ՀԱՅՐԻԿ գրեց այս բան ,

Ափսո՛ս ափսո՛ս աշխատութեան :

Ս. Լշմիածին,
 1900.

LONDON:
PRINTED BY WILLIAM CLOWES AND SONS, LIMITED,
DUKE STREET, STAMFORD STREET, S.E., AND GREAT WINDMILL STREET, W.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0342642

34859